

Үлэ, олох кыһатыгар

Николай Рыкунов, туох-ханнык иннинэ бэйэтин кэмни, сэри кэнни-нээби эйэлээх олох, космоһы, кырыс сир баһылааһын, эйэни көмүскээһин кэмнэрин ырыаһыта. Маннайгы советскай аргыс көппүт күннэригэр ол да иһин суруйбута:

Сити түүн сағаламмыта,
Син биір Октябрь кэриэтэ,
Космос революцията,
Космос эрата!

Онтон эт саастыылааға Юрий Гагарин космоска көппүтүгэр сахалыы уруйдаабыта:

Үйэ чулуу романтигар —
Айхал Юрий Гагаринна!

Н. Рыкунов поэтической куолаһа улам чөллөрүэйи, тэтмирэн испитин хоһооннорун кинигэлэриттэн көрүүххэ сөп: «Хатын ырыата» (1962 с.) «Дьол сулуһа» (1969 с.), «Мин пятилеткам» («Сибэккилэр»

хомурунньук, 1972 с.), «Кэбинилээх оттор» (1975 с.), «Хотуур икки хомус икки» («Хоһооннор» хомурунньук, 1979 с.), «Лыжный след» (1981 с.).

Кэлин сылларга БАМ туһунан бэртээхэй циклы, «Ингэһэ үөһэ», «Көмүс куолаһ» поэмалары айан «Хотугу сулуһа» бэчээттэттэ.

* * *

«Хатын ырыатыгар» кирибит хоһоонноруттан көрдөххө, Н. Рыкунов маннайгы кинигэтигэр бэйэтин тематын таба тайаммыт, поэтической куолаһын сөптөөхтүк булдумт эбит. Ол курдук кини саха дьонун үлэлэрин-олохторун, үөрүүлэрин-хомолтолорун хонуйарын тэнэ, Союз, аан дойду үрдүнэн буола турар быһыыга-майгыга, уларыйыыларга быһаччы ороондон, кыттан барбыт.

Маннайгы кинигэтин сүрүн тематынан буолбуттар: таптал, төрөөбүт дойду, поэзия, саллаат олобо, хоһуна лирикаһа, сэри, хорсун быһыы.

Холобур, «Алгыс уонна кырыыс» поэматыгар төрөөбүт дойдутугар уонна нийэтигэр талталын сыччах түөрт строкаға сатаан ыһарбыт:

Икки эдэр санныбар
Илиилэрин уураннар,

Турбуттара икки ийэм:
Ийэ дойдум уонна Ийэм.

Автор айар үлэһэ сыһыана, бэйэтигэр, олохтон үрдүк ирдэбилэ оччотообу биһир хоһоонугар этиллэр:

Биздэ мин өйдөөн көрбүтүм
Обо сылдан — кичэрбикт күн
Хада урдутар тинт төбөтүн
Кубаччы баттаан кинрибитин.
Хотобойдоох хорсуна буолтун
Хотой да сылдайар үһүтүн.

Билбитим мин арай кини
Дорбоот ырата күнтөн үрдүтүн.

Маннык эмиз мин иннибөр
Урдукка, үтүбөз үгүйдан,
Улам дайдар дайан нбөр,
Күн буолан, поэзия...

Манна эдэр поэт сырдыкка, айар үлөбү дьулдурун күнүмэн хотойууан сирейдээн күүстээхтик көрдөрбүт.
Саха үлөстөрүтүн төрүттээх, дын сахалыгы уус-уран образтар Н. Рыкуновка оччоттон сабалдыттары:

Дойдүм, ордууй таалаалык,
Налында ние кубалык.

О, обо саалым! Сана хаар!
Сэмсэ сириим өйбөр бу баар.
(«Сана хаар»)

Өбөдөр үлэни, үлэ килитин погнзациытаалык кини аата суох хоһоонулар маннык тылларынан бэрилдэр:

Норбүтүөн эн, күн кинрилитэ,
Тутулдан эрэр таас дьыени:

Онно кыыс, ылгаан дьирэбэ,
Уураар көмүс кинриичэни.

Поэт иккис кинигэтэ «Дьол сулуһа» — дьолун кинитэ. Бу кинигэ саха дьитэ-ратураытар чахчы дьөбүрдүдээх поэт кэлбитин билгэрлээхтэ дьитэххэ омуһнаалык буолуо суоһа. Манна билини автор тыла-өһө, образтара миһэс, дирин, уладалах, харбаалыһнаах буолууттарын көрөбүт. Кинигэ ааттык даһаны, кинрибит айымныларын сүрүн не тоххолорунан даһаны, саха олонтхотуттан төрүттээх романтыческэй хэбээттыгылаах буолбута мөккүөрө суох.

«Ыраас ыһсыбы» дьин бэлэзэ хоһоон баар. Онно поэт ыраастык ыһсырар үрүн күнгэ, этингэ, космонавт уоланна, чабылганга, тохсунуу дьыбарылар, космомопта, кылыс кылдаанылар, мохсоров кынаптылар, удуутуйар даһанна, суол абылтанар уонна түмүктүүр:

Сүрэх бары бабаларын
сүһүөх үйбөт аналдаах...

Поэт, күннээх хаалахтардын
сүдүстэн сиргэ тамнаал

Н. Рыкуновка көннөрү пейзажнай ойдуулаһынар эмиз бааллар. Олорго да поэт көм бэлэзэлэрин өйдөөн көрөр.

Хас тылыын-өстүүн, харымыналыын барыта бэртэн, уус-уран ойдуулаһынар. Хайдах эрэ С. Есенин хоһоонун санаталлар.

И. Гоголева анаммыт аата суох хоһоонулар поэт Өдүөнэ баалыһыны кэлсэтэр:

Эн нөмүөл ырабар
аралым моһун, баал!
Илиһтээх ырылаһа —
иккиһэммит Дьолот баар.

Эн хаһбас ыннырдын
эрдээхтик манэстим,
Эн тыалы ыннырдын —
мин эмиз, мин эмиз!

Манна ханарытар ыһыманан автор аһа туттар поһтылар истин таптаһа эттидэр. Кырдыһа, бэйэһэ да биллэринэн, Н. Рыкунов айар ыһыматынан, образы онорор урагыттанан, поэтыческэй харарынан И. Гоголевтан үлүһтарыбыт поһт.

Кинигэһэ үс поһма кинрибит.

«Күөрэһэй уонна сибэжкиһлэр» поһма Н. С. Григорьевка анаммыт.

Уһнартинир кили һыни,
үөһкэтэр кили һыни —
кутаһай күһнүү

куһаас өһнөөхтөрү,
үрүһчэй күһнүү
өркөн дьүһүннээхтэри!

Поһт сибэжкиһлэринэн көһчэри ычачы ааттыыр уонна ол сибэжкиһлэри бүү-бэйдээн улаатыһнарытыыр олоһун арыйыһытар эдэр:

Килһэрэр чаастарбыт
кэрэһэнэн кэһиниэ,
көһкэһэлһэ туралмыт

көһмэһиэ эттэрбит:
«Сир үстүн ууһабыт
сибэһни ууһабыт!»

Бытырты үһүээн быһылыгын «айыы кинигэ айылдан, аан ийэ дайдыгы анаарар ыабылгар хаганыттаах хагалаан хайа эрэ дьулаагыгар хайаалар даһаны хагач сулус хаганаар», «уоттаах сулус умайар буолар» эбит. Ити үһүээнни аныгы үйэни кытта сатаан алгыйыннара, поэт түмүктээһиннээх санаага ааһааччытын абадар.

Сарданалаах
сааһы багыты
сана кйи —
сана үйэ төрөөтө
саха чонолох алааһыгар.

Кинигэһэр аһаан оол
кигиэннээх
Дьол сулуһун
күстээх илигинэн
күлүүрүтөн уматта
күбэй Ийэ дойдута.

Дьэ итинник, поэт олох хаамытыгынын тэҥтэ хардылдьаах, Дьол сулуһун сирэйдитэ уматыһар.

* * *

«Мин патристкам» дин уолсай ааттаах хоһоон бөлүгө Сана дьылдаары дирчэстэй поэманын саһаанаар.

«Хомбуһунаах куорсуҥ туһунан хоһоонугар», кэлин айар улагин биир бэлиэ, сүрүннүүр обраһа буолбут «Кэбиниглээх отун» маннай булбут.

Сир-ийэбэ сибэтиэй көлөһүн — үлэ көлөһүнэ. Ону поэт эрэ кырабы караба таба көрөр:

Күтүмнээн ояко тустэ
Көлөһүнүм сүүснүттэн.

Көмүс таммак көлөһүнүм,
Күолас буолан төлөһүйүүй,

Мичилигинни оонньуу сытта
Минньигэстик күнү кытта.

Чээлэй үксэм сирэмнинэн
Чэлжит сирим иһинэн эн!

Көннөрү синк буолабаһах.

(«Көлөһүнэ»)

Көрүүй — өгбөт мэнэ уутай!

Ирбрит Ньүкуусе туһунан «Уот кйи» дин тахсылдьаахтык сүрүлдьүбүт поэма эмэс манна килэририлбит. Ол эрэри уолсай хоммурунньукка кыбылтылдьыбыт буолан, «Мин патристкам» элэ-күна суох күрдүк. Мун саатар, патристканы санатар биир да хоһоон «кыбылдьылыбаһах». Дьинэр олус быһаһаах-отойботох буоллар, Рькунов пражданская патрикатын сана сүһүөх кэмни көрдөрөр кинигэ буолдуох эбит.

* * *

«Кэбиниглээх оттор» дин тас оноһуута сэргэх, сүрүн кинигэлэһэр барыта 21 хоһоон уонна икки кыра поэма кйирбиттэр. Хоммурунньук «Түүннү эркээһинилэр» дин хоһоонунан арыллар. Оһно аарабыт:

Автобус караһын уота
аһан суодун төлөһөр:

Ити үчүгэй. Хартыһаны да, хамсааһыны да баркэ бээрэр. Манна даһа-һыннаран автор сурруһар:

Тураһалар тымытык тутан,
тобой айы эркээһинилэр.

Эркээһинлэр тымытык тутан тураһалар эбит! Бу — поэзия. Тымытык тутан туруу дин эркээһинлэр сырдыан көстүүдэрэ (суол бэллэлэрэ) олус бэргэһиник обраһа-танар. Ити кыра. Эссө «тымытыкта тут» дин саһаба туһу эһлэллэрин?

Электричество суох кэмилэр саһа дьоһо быһаһах наадаларыгар тымытык уотунан сырдыаһыналдьара. Хотонго ыһах ыһар иһэлэриһэр оһолор тымытык уотунан сырдытан биэрэллэрэ. Биир тымытык умайан бүтүүтэ атыны улаһа оһсон, баһааччы уһун кэмнэ хараныгы халбарыталдьара. Поэт уус-уран обраһы аһан көһистэ. Эһиэ бу сыһаһа саһыты аһтыһалар «хатат уота» туһанылдьар.

Саһа оһолор буолбут уруһуку өйдөбүлдьэри автор сана олох күүрээһинтэр кы-тыһара да дйрин ис хоһоонһоох. Ону кйи эркээһинлэринэн сирэйдээн манник өтөр:

Этин, сийлиэ даһыһыдын,
суоһас тыһыс уһаһаһаах.
сиргэн сийис тарпылтыты.

Наһараада күрдүү өрүү
дуоһуһаһалар, кйиһ тутта,
быһаһыһыһыһа да өрүүр
быһаһаһаһа суоһуһтан.

Абалдылыбыт көрчүккэ «суобас», «устаап», «набараада», «бырааһынныкытар», «быраан» курдук нуууччатын киирбит тыллар түбөһичхээ туттуллубагыхтар. Тымтык эрэ уота кылган сырдаштыт революция иннинээһи харына олоххо саха-ларга ити өйдөбүллэр суохтарын тэнэ. Кинилэр советскай көмнэ эрэ дьолун туһутт нуруокка арахсысат артыс, күнүгэ туттуллар күндү тыллар буюдууттара. Ол эрээри им-балай көмүргө да син үлэһит нурутт тымтык уотун сава уй-дэр гухары үтүөбэ дьулуспут дьулуһуута эркээһи курдук эргэлээхтик уманыыта буюдуохтаах. Онон даһаны уллу Октябрь кыайлыта куулапчылэнэн кэлэн, урукку дьылларга онно-манна олон-додон очуулуйдук сырдаштыт тымтыктары солбуйан, Илчэ чарьыт уоттарын сандаарыта күндээртүбэ эбээтл...

«Поэзия — кылдыа кыыспын» хоһоону ханнык да аарбааччы элэс көрөн аарыа суоба. Айар үлэ алыбылар ылларбыт «кэһитэй таптан мугһаннар көнөн уолчаны» мучумаанылар, буюк, кини таарытырары, тохтуу түһүө, тылкупуйдуо. Эбэтэр үлэ туһунан түмүктээх эһинии сөнүтүрүбэ эмиэ чарчыт.

Вагдалыт да илнестэр дуо
балерина кыысчаны саара?

Үлэбэ «үрүн», «хара» суох,
үлэ буолла — күн манан!

Кинилэр киирбит бары хоһооннор тымтык уотун курдук сырдык эрмаһиэ умаһанар, аарбааччы дууһалытар сылаас сырдык өйдөбүгү хааллараллар. Хомуурунньук таньылыгыта чарчыт табылдыбыт, онон «синкэй» хоһооннору мантан булар күчүмэһэй.

Мин аарбааччы быһыытынан ордук биһир хоһоон уус-уран өрүттэригэр эһиги болгомтобулуун тардан, автор айар дьоруура дыһн-чарчыт ситэн-хотон, сирсидийэн эрэһин итэбэһиэхини баһарабын.

Кинигэни «түстүүр» (ол да иһин итинник ааттаннара!) «Көбһинилээх оттор» хоһоону ылларбын.

Бу хоһоон хотугу киһи өйүнэн-санаатынан сырдатыллан, Дьин үлэһит киһи сүрэйинэн-быларынан сөнөрдүлгөн айыллыгыта тутта харахха быраабыллар. Кэбинилээх оттор! Саһын тухары (ордук ынах) сүбүлү иһинигинэн дьарыктанан олоһубут нуруокка антардас ити икки тыл даһаны элбэһи этэр. Сэтэ-абыс ылдыах амьрыын тыһындылаах кыһын көһниттэн күөх от бараксан өрө үтэн таһан, «Дьоруо-дьоруо аттарбыт тобутуһан эригилэр солко-нуолдур отторбут сууһунаһан эрдэлэр» дьэн ырыһаа этигиллэринни, алаас гухары күбүһүн доһуһунуу сыт-таһына, ама, хайа үлэһит киһи сүрүтэ көтөбүллүбэт, сүрүбэ доллүйбөт буюу-байт? Охсуһуллубут күөх от сууһунааччы кууран, субууһана тардыллан, лэксэ буолан лэглэһэн, буугул буолан лэглэһэн, көбһини буолан кииһиллэн, уруһ илгэнэн илгитэ туһара кимнэхэ күндү буолбаһайт? Үйэлэр тухары саханы иһитт-аһаптыт, таһыннарбыт, дыһнар даһаны, бу санаатахха, көбһинилээх от эбит дии... Автор сонундук бэрт элбэһи түмэн этэр кыахтаах итинник обралы ыллубут.

Олонхого сир-дойду ойуулаһар, хоннохтоох холку тыгдарыһын бу хоһоон саваһаһара, буюк, түбөһиччэ буюлбаһах быһылылаах. Уолсыйһан даһаны, хоһоон баһаһаһы строфатылтан ылата көбһинилээх отторунан олус киһит өйдөбүлүбүт түмүллүүлээхтик этигиллэххэһхэһэрэ сэрэйиллэр. Ол кинилэри олонхолодуу тыһын-наарьымсыһтар иккис строфаһа ордук биллэр:

Арбаһтарылтар самьыр тохтор,
атахтарылтар бууруба охтор...

Ол отторбүт «көһүөр оһуһу санаһтар көһөлүн, буор сыттаахһтар, сыһаһа мыраһан курдук сыһаһлыбөһт түстээхһтар, кинкиһинир халлаһан курдук көһэн-холку көбүстээхһтар» эбит... Манһа көбһинилээх оттор оһуһка уонһа киһит көһүстээх кыһнэхэ холоһолоһоро айымһы өсөө диириниһитигэр кыаһы биһэрэллэр. Бу көһ-ниһтэн даһасыһтыһан кэлэр сүрдээх условһан эрэһи, соһуһонон уус-уран кууһ-тээх ойуулаһын хоһоон туһалаһыһаһ «түһэ» буюһбүт. Дирчэһсэй төһой орой-манһик оһо сыһдыһан биһир дьиктиһни көрбүтүн сөлөһриһир. Ол дьикти манһык бэрһидлэр:

Аһам ол отун үрдүтэр
атыһардаһа кылбөһннныт,
хаһастан хаһы төһүрүтэ
халлаһанһа ылтан иһтэ...

саһмай кылаһан түһүтэр,
сарданһанан сакһырыһыт,
күлүмүрдэһ хорһуонаһыт
күнү ууран чөһмөттө...

Көбһинилээх от туһуһэр уруһ күһи хорһуонаһы ууруһулаһа үлэһит кыһнэхэ өйдөнөһ сэмьвол. Дьыһнар даһаны, саһа народһнай сурһуһааччыһа Амма Аһуһыһыһа «Саһасы көһитигэр» сурһуйбүтүнүү, саһаһтар буорһан (манһа: оттон) иһигиллэн оһорор оһукһтар этһобөт. Буорһу күһи сыһарһатар, буорһа — от үһнэр, оту ыһах сиир, ыһах — кыһини аһатар. Дьэ, иһи иһин аһа көбһини саһмай кылаһан туһу-

гэр, «сарданганан сакъярлы, күдгүмүрдэс хорюнадылы күнү ууран» чөлчөтөр
условнай хартынынага аабаячыга тийер.

Кыһынын кэбйинигээ отгор обуһуан-агылан буолабакка, бөйгөлэрэ «бөлө-
бүкүн дьүкүкүһэн, бөлүөлөктээн» нэр фангастическай ойуулааһыннара дараны,
кэлиги урүтууан олох кырдыгылар тирэбирэр буолан, кини да онук дьиктир-
гэнист. Маны ааттыгылар ини: условнай образ табылган булдуллубут буолла-
бына, ханнык эрэ искусствоннай, оноро сатааһын курдук өйдөнүдүбүст, аабаяч-
чылар ыһыналлар дин.

Хобоон түмүтэр автор үлэтигэр сыһыаран кэбйинигээ отгоробун өссө да
туруортуу иликпи — күтэ түһүн дин аабаячыларгыттан көрдөһөр.

* * *

«Хотуур икки хомус икки» кинигэ (маны туспа кинигэнэн аарыахха сеп)
эпиграфтаах.

Дьирэһитэ,
Дьүрүлүтэ
Дьикитиг да туйаллар

Хотуур икки
Хомус икки
Бнир мөгөлтөн күтүлгэн!

Бу кинигэ тахсаатын кытта, субу эпиграф тылларын Саха сиринээди Сүрү-
йаачылар союзтарын бырабыланыныага от үлэтигэр пропалагандистскай бөлөхтөрү
тэрийэн ыттарыттар тута туһанан турардаах.

Поэт киһи харабар көстөн турардык, кылгаавар иһилгэрдин, сөптөөх тылы-
өһү бууан хоһуйар дьобурун элбэх хоһобуурдара көрдөрбүт. Самолет кэлэн
аспытгытар:

...Хабараан сүлгүр тыластан
Халдан сүүнэ сэлээрээтэр
кытабыны дьирдиги,
Сүүс ат сирн тигирэтэн,
тинилгэбим ньырилинри! —

Табылтыбыт ойуулааһын буолбат дуо?!

Уруккуттан элбэхтик эгиллигини дараны, поэт сана кырааскадаан, атынынк
кэзэн, Дирингээн бнэрдэринэ бэркэ сонуртуу аарабын. «Кытыл устун кыталык-
тыы» дин хоһоонго эгиллэр:

Тыраахтартан
тэһирикээн дуу,
трассаттан
тыһырыһаан дуу

кыталыктыы
сылын айны
арыйыыллар
кыраабыллар...

Түмүтэр саманнык туомтуу баайар:

...Сарсын бабар
көрүөм Наммар
Оьо-уруу

сэдэх кыылдылы
кыраабылы
одуулуурун...

Бу чахчы уус-уран булдумуньу буолар! Кыталык арыйабытын курдук, кы-
раабыл арыйыыр — үйэ тэһимэ онук. Ону поэт түгэхтээхтик, дөгөттээхтик
бэлиэтти көрөн хоһуйар. Бабар, кыталыгы харыстырырбыт көрнөгө, кыраабыл
дараны үйэтин арыын уратылаһыт буолаарай?!

Кэниги кинигэтигэр поэт драмжанскай лирикага өссө чинг, ыйаалыннаах,
ону сэргэ ылыннарарылаах буолбута саарбага суох.

Мин хас ойор күнүм —
эйиэхэ
кыһыкыйа суох сулууста,
эйиэхэ
уоттаах хаган итэһэл,

эйиэхэ
өлбөт мэнэ таптаал,
Ийэ дойдум.
(«Октябрь сарсыларда»)

Төрөбүт төрт буордугар, Сахатын сиритэр истин таптаалын сахалыы об-
разтар көмөлөрүнөн тиэрдэргэ дьүлүлүр:

Атын хайа кыраайга
Дьирэһитэй төбөр тулдук,
атын ханьык ыраайга
эһиэхэйдийирий кыталык.

Ханна сайын куйаала
таптаал курдук уоттаавый,
тымтар дьыбар тыһыһа
өлүөн курдук суостаавый?

«Санастар» дин хоһоонугар суруйар:

Өргөлөөхө үүт мангаас
Ньирэй ый төрөөтөрө...

Сатаан эшгэт кнн санга ый, эдэр ый, кэлгэтэй ый эгчин дин этнэхтээх.
Отгон поэт «Үүт-мангаас ыйирэй ый» диир. Ог үйстнн тухары үтүү-сүгэйи сүүрү-
гүрдүч тыа дьахтарын санааттар үүт-маас сен түбөр өзөт!

«Дьулдуулар Ньурун Боолур» олонхо нууччалыг тылыннан тахоньтылар»
дин хоһоон Н. Рыкунов публицистическай дьобурдаарын көрдөрөр айымны-
ларган биирдэстэрэ. «Халдандаары хара күн суох» поэма эмнэ ол курдук
сыналаныан сен.

«Ыйга маннай ким ыттыбытай?» хоһоон түмүгтэр — ол, били, поэттар,
буолуохтаах дин битэргэтиниктэр сөбүлэспиккин бэйгэ да билиминэ хаалабын.
Поэт ийгинэн эшгэт Москвитини нуучча кнһиэ ээит. Онон эрэ буолбайтах,
Улуу Россияда тагталыи поэт эгэр быраалтаах:

О, Россия — баай хатыным,
тунай ньуурлар
сүүрүдөбүн,
Биир лабан — талба кыраайым,

Биир сөбүрдөбүн —
мин сүрөдүм —
дин.

«Ильичин илии тутуусуум» поэмаба тохтоон саһар каадалаах. Маана —
поэт ханна төрөөбүтэ, Ленин нартыгытын активнай чиглэниэ быһыытынан олово-
охсубуута барыта көстөр.

Мин Ленин аатынан
колхозка төрөөбүтүм,

...«Лениннар» — Дьэлгэлэрэ
оройуонга бииргини... —

Динн кнн туттуон кнн туттар.

Өктөөлгөн хааннаах уолчаан
уог сулуэ анньыммылым,
сайда хаатыс мааньахтан
Ленинец ааттаммылым.

Күөрлөбөбүн тиритэ
үлэ, олох ылыатын —
күн күлүмүн тэнигэр
«Ленин суола» халыаты.

Дьэ ити илии поэт этэр: «Ильич илиинин бобо тутта, элэккэйдик мичээрдээн», —
дин.

Уопсайынан, тылыннан-өлүнэн, обраһынан, танылыгытынан-барытынан
бу поэма чакчы куустээхтик сүрдүлүбүт айымны.

Н. Рыкунов хоһоонуг сүрдүларын гэнэ, поэма жанрыгар элбэхтик үлэлиир.
Ог курдук кинигэтин айы уран чочулдуу-өрбүлүдү да өтүнөн бэлнэ айым-
нылар.

Түмүкпэр саха поэзиятын кэбиһиниктэр Николай Рыкунов утуулара чакчы-
баачы бааглар дин эрэлгээхтик элэхтигин сөл.

УРСУН.